

KARAKALPAK TÜRKLERİNDE HALK İNANÇLARI

Dr. Yaşar KALAFAT

Bu mütevazî denememi, bilgilerinin kaynağı olan Sayın Prof. Dr. Hüseyin İsmail HEKİMOĞLU'nun ad günü olan 20 Mayıs 1999'a ithaf ediyorum.

Hüseyin İsmail HEKİMOĞLU; 20 Mayıs 1929 yılında Azerbaycan'ın Kazak Bölgesi Kemerli köyünde anadan olmuş 1936-1947 yılları arasında orta tahsilini yapmıştır. 1947-48 yıllarında 2 yıllık Kazak Muallimler Enstitüsüne girmiş 1949 yılında mezun olmuştur. 1949-50 yıllarında Gökte-Babacan 8 yıllık okulunda Dil-Edebiyat Öğretmeni ve Okul Müdürlüğü yaptı. 1950-54 yıllarında Borçalı-Aşağı Soral Orta Mektebi'nde, Dil-Edebiyat öğretmenliği yaptı. 1951-1953 yılında askerliğini yapmıştır. 1955-1960 yıllarında Nasrettin Tusi adına Pedagoji Üniversitesi Tarih-Edebiyat Fakültesi'nde okumuş 1960-64'de Üniversitede Tetris Müdürlüğü yapmıştır. 1965-66 yıllarında Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Tetrisi ve Metodu Bölümünde baş laborantlık yapmıştır. 1966-67 yıllarında başmuallimlik yapmış, 1968-1986 yıllarında Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Kafetrasında Folklor-Gadim Edebiyat'tan tezini savunmuştur. 1966 yılında "Hüseyin Cevan'ın Hayat ve Yaradıcılığı" konusunda ilimler namzedi müdafaasını yapmıştır. 1986 yılında Özbekistan Cumhuriyeti'nde İhtisaslaştırılmış Müdafaası Sovyetinde "Kadim ve Orta Asırlar Aşık Yaradıcılığı" mevzuunda Doktora yapmıştır. 1968-1980 arasında Filoloji Fakültesinde Dekan Muavini 1981'de Fakülte Dekanlığı yapmıştır. 1987 yılından itibaren Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Kafetrasında Prof. Dr. olarak çalışmaktadır. 1990'dan günümüze (hal-hazıra kadar) Folklorşinaslık Problem Laboratoryası'nın ilmi rehberliği görevini

yapmaktadır. 1963 yılında evlendi, 2 kız, 2 oğul, 5 neve (torun)si vardır.

Hüseyin İsmail HEKİMOĞLU'nun eserleri; "Aşık Mirze Bayramof Şiirler" "Aşık Şiirinden Seçmeler" "Oğuz Terekeme Halk Merasimleri ve Meydan Temaşaları" "Azerbaycan Aşık Yaradıcılığı" "Azerbaycan Edebiyatı", "Azerbaycan Şifai Halk Edebiyatında Hususi Kurs", "Folklordan Çöl Materyalleri Taplosu" "Azerbaycan Mehebbet ve Kahramanlıkları" "Halkımızın Deyimleri Duyumları" "Aşık Şiirinin Növleri" "Türk Oğuz Ata Deyimleri" "Azerbaycan Aşık Destanları Efsane-Esâtir ve Nağıllar" "Peder Yusuf'un Fıkraları "Aşık Hüseyin Cevan" Yayına hazır çalışmaları; "Aşık Şiirleri ve Şekilleri" "Halkın Söz Bahçesinden" "Yuhu Yorumları, Türke Çareler İnanç ve İtikatlar" "Demerik, Vurgun Geldigiderdi" "At Kültü" "Söz ve Aşık Hakkında" isimli olanlardır. Ayrıca 80 civarında Dergi ve 200 civarında Jurnal (Gazete) makalesi vardır.

Karapapag Bölgesi

Karapapag Türkleri Oğuz Türklerinden olup, Azerbaycan, Gürcistan, Dağıstan ve Türkiye'de yaşamaktadırlar. Ermenistan işgal ettiği bölgenin Karapapag (Terekeme Türkleri) ları kaçkınlara arasındadırlar. Gürcistan'ın Borçalı bölgesinde 500.000 Terekeme Türkü yaşamaktadır. Bunlardan Başgeçit'de 40-50, Balnisi'de 40-50, Karayazı'da 20, Kaspı Reyonu'nda 4 (40.000 kişilik) Karaçöp'de 8-9 Karapapag köyü vardır. Ermenistan'ın işgalindeki Göyce'de 30-35, Karakoyunlu Deresi'nde 20-25 köy vardır. Ayrıca Doğsalar ve Almalık köyleri Karapapag köyleridirler. Azerbaycan'ın Havuz, Kazak,

Aksafa, Gedebey, Şamhoz, Karabağ, İmişli, Belegan, Laçın, Kelbecer, Kubatlı, Cebrail, Fuzuli, Zengilen yöreleri Karapapag Türk bölgesidirler.

Karapapaklarda Halk İnançları:

Karapapaklarda gök ile ilgili inançlar oldukça yaygındır. “Bereketi göye çıkp” “bereketin göye uçsun”, “Göyden başına taş elensin” “Gözün göy yüzüne hasret kalsın” “Göyden üstüne yağış yapmasın” “Göyün Karagelsin” gibi deyişler gökte bir kuvvenin olduğu inancının dua ve bedduaaya dönüşmüş şekilleridir.

Keza Karapapaklarda Ay’la ilgili inançlar da vardır. İnanışa göre “Ay” oğlan, “Gün” kız sıfatındadır. Ay ve gün evlenmişler, yıldızlar onların çocukları olarak dünyaya gelmişlerdir. Ay tutulunca “ses salınır” “demir vurulur” gün tutulunca da aynı uygulamalar yapılır. Ay tutulunca su, kılıç ve hançerle çarpılır. Böylece ışık olacağı, ışık olunca da ayı tutan Kara Kuvve’nin korkup kaçacağına giderek ayın kurtulacağına inanılır. Ayrıca her insanın bir yıldızı olduğuna da inanılır.

Su, alkarısı içinde çarpılır. Al Anası, kadın doğum yapınca onun yüreyiği yiyeceğine inanıldığı için su, kılıç ve hançerle çarpılır. Böyle özel durumlarda su kenarındaki yanmakta olan ocaklar suya batırılmış Han Çınar yaprağı ile usulunca söndürülür. Bu ocakların söndürülmesindeki murat, Hamile annenin ciğerini alması halinde Al karısı ciğeri yemek için bu ateşlerde pişirmesin Han Çınar Karapapag Türklerinde kutsal kabul edilen 7 ağaçtan birisidir. Diğer ağaçlar; Dağdoğan, İncir, Karaağaç, Sakkız (Sakız) Ağacı, Nar Ağacı, Zogal ağacıdır. Bunlar yandırılmaz (yakılmaz) mukaddestirler. Havva ve Adem incir ağacının yaprağı ile örtülmüşlerdir.

Karakalpak Türk Halk İnançlarında dünyanın yaratılışı ile ilgili anlatılar mitoloji yüklüdürler. Evvelce gök ile yer bi-

tişikti. Yer altındaki su çalkanıp yerin göbeyini yarmıştır. Yerin altından od (ateş) püskürmüştür. Yer ve Gökle birlikte aralarında toprakta yaratılmıştır. Su ile güneş uzun süre vuruşmuş dövüşmüşler Güneş suyun üzerine od (ateş) dökmüş, su bunları çamura dönüştürmüş, sonra bu çamurlardan kaya, toprak ve meşe ağacı oluşmuştur. Gök ile su evlenmiş evlatları olmuştur. Bunlar ay ve yıldızlardır. Karakalpak Türkleri dünyayı, kamlumbağanın sırtında ve öküzün boy-nuzunda tahayyül etmişlerdir.

Karapapaklarda dağ-kaya kültü de yaşamaktadır. Bazı dağlar ki bunlar çıplak dağlardır. “**Erkişi**” olarak kabul görürler. Kocakarılar bu neviden çıplak dağ, kaya görünce “**yaşmaklanmak**” zorundadırlar.

Ölen bir kimsenin ruhuna hiç bir melek 3 gün dokunmaz 4. Gün şer kuvve kendine hayır kuvve de kendine çekmeye çalışır. Ölen şahıs hayır kuvvenin tarafına giderse Ana Toprak onu kabul ediyor diye yorumlanır. Şer Kuvve’nin tarafına gider ise O’nun murdar olduğu, kabul görmediği anlaşılır. Geri çevirilir. Halk arasında “ölende üzerinde toprak olmasın” “meyidin düzde kalsın” “toprak senden yüz çevirsin” şeklinde gargaşlar vardır. Meftanın 7.sinden 40’ına kadar ruh’un bedenin çevresinde olduğuna 40ıncı günü ruhun bedenden ayrıldığına inanılır. Ruhun havada dolaştığı inancı vardır. Terekemeler bayramlarda kapı ve pencereleri açık tutarlar. Ruhun ölmezliğine inanan Terekemeler böylece ruhun evlere girebileceğine ve istediklerini götürebileceklerine inanırlar. İnanca göre ölü 40 gün boyunca hergün evini kontrol eder. Yer in kabul etmediği ölünün hayrı için verilen **İhsan** yenilmez. Ayrıca ölünün gözüne toprak dökülür, böylece gözünün doyacağına gözünün geri de kalma-yacağına inanılır.

Bir Terekeme **rüyasında** ölmüş bir

yakınına görse, seher tezdin (ertesi gün erkenden) 7 kapıya nezir, niyaz paylaştırır. (7 kapı dolaşım hayır işler). Yeni ölmüş bir kimse çok sık **rüyaya** girer ise, böyle ölümler için “onun gözü evdedir” denir. Evde verilmemiş şahsi eşyası var ise en kasıp (fakir) insana verilir. İhsan hazırlanıp gabirinin üzerinde paylaştırılır, dağıtılır. Gabirin üzerinde gece ocak kalanar (ateş yakılır) Şimdi ölen birisi uykuya (rüyaya) girer ise Kur’an okutulur. Bu uygulamada “Od” ile “Kur’an” hayır işleme uygulamasında birleşmiştir. Her Gabir üste gedende (Kabir ziyaret edilince) yerden ufak bir taş parçası alınır ve Kabur taşına 3 defa vurulur. Bu uygulama meftanın ruhuna “ben geldim” demektir. Ölümün 3. gününde komşular kohum akraba taziyeye gelenlere ikramda bulunurlar. 7., 40. Günleri ve yılında ölünün sahibi özü hayır verir.

Karapapaklarda “gözü deymeli bed nezerli” adamın zararından korunmak için onun saçından bir kıl alınır göy (mavi) bir kumaş parçasına düğüm edilir. Kılıf (Acar) bağlanıp akar suya atılır. Böylece defolup gideceğine inanılır veya hazırlanan bu şey kimsenin elinin deymeyeceği karanlık bir yere kuyulanır (gömülür).

Doğurmayan kadının doğum yapabilemesi için cürbecür (çeşit-çeşit) uygulamalar vardır. Böyle kadınların paltasının (giysisinin) altına, çocukları olan ananın paltarının eteği dikilir. Uşağı (çocuğu olmayan) kadını evlenmemiş sufinin (evliyanın) kabur taşına karnını sürterler. Uşağa kalmayan kadını, Ocak üzere apararlar (götürürler) o çocuğa Evliya adı koyarlar. Ezrail o çocuğu topmasın diye. Yaşamayan çocukları ocaklara aparar adma kurban geçirerler (keserler) uşak, erkek atın karnının altından geçirilir.

Karapapaklarda gelin kocasının evine gelince, gelinin dudağına bal çekerler (sürerler) şirin dilli olsun diye, geline çöreği (ekmeyi) ikiye böldürürler, ekmeyin

bir hissesini gelinin ata evine bir hissesini kaynatasının evine götürürler. Bereket eski evinde kalsın yeni evi de bereketli olsun diye. Gelin yeni evinden içeriye girmeden evvel 7 defa odun (ateşin) etrafında dolandırılır. Sonra ağırlığı uğurluğu geçsin diye oddan hoplanır (atlatılır). Ayağı “gıdımlı” olsun “sayalı” olsun diye kurban kesilir. Mallı ve şirin olsun diye başına Şirni (şeker) ve madeni pul (para) serpilir. Ayağının altına boş abak koyarlar gelin onu sindirsin (karşın) diye. Böylece gelinin bütün zorlukları aşacağına inanılır. Kebini (nikahı) olmayan gelin murdar sayılır. Gelin yeni evine gelince 3 defa yolu değiştirilir. Bu gelinin kötü yola düşmesini önlemek içindir. 7. gün gelin “subaşına” güzğü ile aparılır 3 defa akar suyun üzerinden geçirilir daha sonra çimmeye (banyoya) götürülür. 40 günden sonra eri ile gelinin 40’ı dökülür. Gelinin arabasının altından taş attırmazlar. Atılması halinde bahtının bağlanacağına inanılır. Zıfafa başarılı olamaz. Bu olumsuzluğun giderilmesi için taş **ters** istikamette atılır. Çiftlerin ayağına basma uygulaması Karapapak Türklerinde de vardır. Gelinle beyin evinin kabağına (önüne) deve kangalı (deve dikenini) ve üzerlik koyarak nazarı önlemek isterler.

Hamile kadının yastığının altına oğlu olsa kurt dişi, bıçak, kurt ağızı, kartal gagası, kemik konulur. Hamile kadının kızı olsa yastığının altına dopak, makas, iğne, sap, üsküf, güzğü (ayna) konulur. Uşak (çocuk) doğmadan yürük (beşik) baş yırılanırsa (sallanılr) çocuk ya ölü doğar veya yaşamaz 40 gün içinde adı koyulmayan uşak yalancı olur. Alioğlu, Velioglu gibi babasının isminden hareketle geçici isimler konulur. Genç olup kahramanlık gösterince çocuğa hakiki kalıcı ismi konulur. Gerçek ismi olmayan gence evlilik döneminde kız verilmesi sorun yaratır.

Karapapaklarda, bir kızı göz altı eden o kızı yakınları vasıtasıyla toya ça-

ğirtir ve oynatır. Erkek kızın koluna veya boynuna bir yakının şalı sarar. Kız oğlanı iter ise, oğlan iştetmesi yollamaz, itmez ise, hemen falancı falancının nişanlısıdır diye yayılır.

Salıncakta sallanmakta olan kıza çubukla vurulur ve nişanlısının ismi sorulur. Kızın söyleyeceği genç erkeğe hemen gidilip müjde verilir ve kız istettirilir. Oğlan uşağı anadan olanda (dünyaya gelince), o çocuk kurt dişi ve kurt damağı ile yıkanılır. Böylece o çocuğun güçlü ve dişli olacağına inanılır.

Karapapak halk inançlarına Ardahan, Çıldır, Göle ve Kars'dan anıyorduk. Karaçöp Karapapaklarının halk inançları konusunda evvelce bir çalışmamız olmuştu.¹ Hüseyin İsmail Hekimoğlu'nun engin bilgi birikimini Lenkeran'dan² ve bu konulu eserinden³ biliyorduk. Bu arada Kars halk inançları konulu çalışmalarımız da olmuştu.⁴

Gök, güneş, ay ve yıldızlarla ilgili inançlar diğer Türk halklarında da vardır. Bunlar da Gök Tanrı İnanç sistemi mahiyetlidirler. Karapapaklardaki Dünyanın oluşumu ile ilgili tesbitler bu konudaki inançlara bir zenginlik katmıştır.

Suyun Kılıc ve Kama ile bağlanması dağlanması inancını biz Mevlut Süleymanlı'nın Göç İsimli eserinden biliyoruz. Doğum yapılan evin eşiğinin önünde ateş yakılması şeklindeki uygulama ise, Doğu Anadolu'da eşikten içeri girecek kara iyeleri engellemek için yapılır.

Türk halk inançlarındaki Ağaç Kültü, Karapapak Türklerinde daha detaylı yaşamaktadır. Dağ ve kayayı erkişi olarak düşünmek bizim için yeni bir tesbit niteliğindedir. Azerbaycan Türkleri rüzgara da "kişi" diyorlar. Acaba bu kelime Hz. "Kış" ve eşi "i" ile ilgili mi?

Toprakla ve toprak-ruh ilişkileri ile ilgili inançlar Türk halk inançlarında benzerleri ile birlikte yaşamaktadır. Keza rüyada ölmüş bir yakını gören

şahıs diğer Türk kesimlerinde de hayır işler. Ancak mezarlığa giden şahsın mezar taşına üç defa vurduğunu yanılmıyorsam ben ilk defa öğreniyorum. Büyü, bağlama ve kısrıklıkla ilgili inançlarda da bir farklılık yoktur.

Gelinin yeni evine gelişi ile ilgili uygulamalar tamamen aynı olmakla beraber, sırtına basılarak kırılması sağlanan tabakla amaçlanan husus, sesin çıkarılmasıdır. Çıkarılan ses ile kara iyeler kurtulup kaçırılmış olacağına inanılır. Arabanın altından atılan taşın damadın bağlanmasını önlemek için ters istikamette atılması Türk halk inançlarındaki "ters" motifi ile ilgilidir. Nitekim küçük bebeğin üzerinden atlayan kimse ters yöne tekrar atlamaz ise çocuğun bütür kalabileceğine inanılır. Ters motifi Anadolu, Azerbaycan ve Özbekistan'da işlenmiştir.⁵ Bu motifin Türk Dünyasından örnekleri tesbit edilmiştir.

Kurt Türk halklarının kutsal kabul ettiği hayvanlardandır. Kurt dişi, kurt kılı, kurt büzüğü, kurt ağzı, kurt tırnağı ile ilgili halk inançları Anadolu'da da vardır.

NOTLAR

- 1- Yaşar KALAFAT, "Gürcistan'ta Türk Halk İnançları" Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1998
- 2- Yaşar KALAFAT, "Lenkeran Folklor Müşaveresi ve Azerbaycan Halk Sufizmi" Türk Dünyası Araştırmaları, Şubat 1998
- 3- Hüseyin İsmail HEKİMOĞLU, Oğuz Terekeme Halk Merasimleri ve Meydan Temaşaları, Bakü, 1997.
- 4- Yaşar KALAFAT, "Eski Türk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri" 4. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Ankara, 1992, Sh. 149-169.
- 5- Yaşar KALAFAT, "Türklerin Dini Tarihi-Türk Halk İnançlarında Ters Motifi Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI'ya Armağan, Ankara 1995, sh. 297.307.